

PRIKAZ KNJIGE

Dvadesete, knjiga II – “Hvala ti, Srbijo lepa”

ČEDOMIR VIŠNJIĆ

Srpsko narodno vijeće, Zagreb, 2024., 465 str.

Dvije godine nakon knjige “Dvadesete – Propali izlet potpukovnika Maksimovića” Čedomir Višnjić objavio je nastavak “Dvadesete, drugi dio – ‘Hvala ti, Srbijo lepa’” čime je vremenski zaokružio postojanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do uvođenja diktature kralja Aleksandra u siječnju 1929. godine, odnosno malo poslije toga.

Autor u drugoj knjizi obrađuje razdoblje od 1924. godine, a u središtu zanimanja mu je Primorsko-krajiška oblast, jedna od 23 upravne oblasti na koje je bila podijeljena država. Ta je oblast bila specifična jer je bila glavna politička baza Samostalne demokratske stranke i njenog čelnika Svetozara Pribičevića, istodobno oblast veoma oštarih političkih podjela i sukoba na linijama Hrvati – Srbi; Hrvati – prečanski Srbi, Srbi – prečanski Srbi te Hrvati – Hrvati Jugoslaveni (mahom uz Pribičevićevu stranku). Zbog toga, kao i zbog obilja dostupne, a rijetko (ili uopće ne) korištenih izvora, Višnjić ju uzima kao prostor kroz koji promatra političku sudbinu prečanskih Srba. Autor tu sudbinu ponajprije analizira i opisuje na temelju političkih promjena i lomova kojima je često u središtu sam Pribičević. Primorsko-krajiška oblast osnova je (dominantno, ne i jedino područje o kojem Višnjić piše) analize i te sudbine i (ne)funkcionalnosti države.

Prvo desetljeće povijesti Kraljevine SHS/Jugoslavije dobro je i detaljno istraženo. Višnjićeva metoda, autorski rakurs, je identična onoj iz prve knjige: pisana je često odozdo, iz vizure manjih mjesta, a zbivanja u tim mjestima autor koristi ne bi li opisao visoku politiku, i kako se ona prenosila u manja mjesta i kako se u njima manifestirala. Obje knjige dobrodošli su novitet u pisanju povijesti Kraljevine SHS/Jugoslavije. U središtu su prečanski Srbi i ona je nemalim dijelom (ne isključivo) pisana iz vizure Srba u Hrvatskoj. Takav pristup omogućava čitatelju jednostavnije sagledavanja dilema i lomova s kojima su se nositelji te politike nosili. A te dileme nisu bile male: radi se,

barem do 1925. godine, o nositeljima jugoslavenskog centralizma (toj ideji bio je sklon i nemali broj Hrvata) koji su zbog te pozicije bili u sukobu s hrvatskim federalizmom dominantno zastupljenom u Н(Р)SS-u, imali tegoban odnos s dominantnim političkim strankama iz Srbije koje su novu državu doživljavale i kao proširenje Kraljevine Srbije, uz sve veću političku ulogu regenta/kralja Aleksandra.

Knjiga je podijeljena u 14 poglavlja koja slijede kronologiju zbivanja. Gotovo svako poglavlje (primjerice “Zbogom narode, Čaruga putuje”, “Vuk Branković, radićevac i frankovac”, “Pardona ne tražimo, ali kad se povratimo”) nazvana su po citatima koji u određenoj mjeri opisuju zbivanja. I podnaslov same knjige – “Hvala ti, Srbijo lepa” – je citat Ljubomira Micića, glasovitog zenitista, a taj je njegov tekst jedan od deset dokumenata pridodanih knjizi.

Središnja je osoba knjige Pribičević čija politika prema autorovom sudu od sredine pa do kraja dvadesetih godina doživljava slom u kojem Višnjić vidi i slom države desetak godina kasnije. No, put prema slomu nije bio pravolinijski i na temelju sloma jedne politike u drugoj polovici dvadesetih godina nije moguće izvoditi izravan zaključak o slomu države kao posljedici toga 1941. godine. Unutarnje napetosti pokušavale su se prevladati. Stvaranje vlade u koju su ušli HSS i Stjepan Radić jedan je pokušaj, samo stvaranje Seljačko-demokratske koalicije drugi, i samo uvođenje diktature bio je Aleksandrov pokušaj razrješenja duboke državne krize, a stvaranje Banovine Hrvatske 1939. imalo je funkciju rješavanja krize, stabilizacije države i smanjenja napetosti. Sam slom države u proljeće 1941. bio je posljedica vanjskog, ne unutarnjeg, faktora, odnosno napada Sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju.

Na početku razdoblja kojim se bavi knjiga Pribičević je čovjek dvora i monarhije, na kraju protivnik dvora i monarhije, na početku je tvrdi protivnik Stjepana Radića i njegove stranke, na kraju njihov pouzdan saveznik i koalicijski partner. Razdoblje dvadesetih godina je razdoblje zaoštavanja hrvatskog pitanja, centralnog pitanja prve Jugoslavije. U takvom sve oštrijem kontekstu sve se više izdvajaju dvije grupacije – radikali Nikole Pašića i haesesovci Stjepana Radića kao ključni protagonisti stalne jugoslavenske državne krize. Oni će tu krizu pokušati riješiti stvaranjem tzv. RR (radikali – Radić) vlade, neuspješno dakako. U takvoj konstelaciji politički prostor za djelovanje jugoslavenske stranke koja oslon traži u dvoru, unitarizmu, ali i u svojoj biračkoj bazi koju dominantno tvore Srbi iz Hrvatske sve je uži, a ideja za koju se oni zalažu sve manje važna. U slučaju Pribičevića korjenitosti promjene njegove politike

nemali doprinos dao je i kralj Aleksandar koji ga je, iako mu je bio itekako odan ministar i suradnik, eliminirao iz vlade i politički ga se odrekao.

Teški politički sukobi koji se vode po nacionalnim linijama društvo su ubrzano gurali u društvene i političke rovove koji su bili glavna brana modernizaciji siromašne i zaostale zemlje. Brana toj modernizaciji bio je i po ocjeni autora generalno skroman modernizacijski potencijal političara, među kojima apostrofirao Radića i HSS, sposobne voditi nacionalnu i nacionalističku, ali ne i modernizacijsku politiku. Godina 1924. i prva polovica 1925. obilježene su kratkotrajnim, nestabilnim vladama. Izmijenile su se čista radikalska vlada, dvije PP (Pašić – Pribičević) vlade, vlada Demokratske stranke Ljube Davidovića i na kraju RR vlada. U kratkom vremenu Kraljevina SHS je “u brzom tempu utrošila sve političke varijante svog postojanja”. Bilo je jasno da se nešto mora promijeniti kako bi se omogućio hrvatsko-srpski razgovor, taj je razgovor sa srpske strane tada bio moguć samo uz sudjelovanje Pašićeve radikalske stranke, što Pribičevićeve samostalne demokrate, odnosno prečanske Srbe, dovodi u tešku poziciju. Paradoks je u tome što ih je u tešku situaciju gurnuo glas razuma, odnosno svijest o tome da se nešto mora promijeniti kako bi država profunkcionirala, u konačnici i opstala. Kakvo je bilo stanje u zemlji Višnjić opisuje na primjeru vremena vlade Ljube Davidovića 1924. godine. Ukratko, radikali su bili na polaznoj poziciji jedne od tradicija srbijanske politike prema kojoj ih Hrvatska zapravo ne zanima, ali žele kontrolirati temu, odnosno hrvatsko pitanje, da im ne bi pravilo preveliku štetu, odnosno ugrožavalo njihovu vlast. Separatisti, a to su haesesovci i hrvatski blok, podjaruju negativnu atmosferu i u političkoj nemoći podižu letvicu. Samostalni demokrati se žeste, oni su “govorili istinu o svima ostalima, ali su sve te istine bili spremni zaboraviti čim bi se politička konstelacija i njihova konstelacija promijenili dolaskom na vlast”. To je vrijeme potpunog raspada nekadašnje Hrvatsko-srpske koalicije iz Austro-Ugarske. Nekadašnji saveznici postali su neprijatelji. Rascjep je toliko dubok da se o 15. godišnjici veleizdajničkog procesa Hrvati branitelji nekadašnjih optuženika zahvaljuju na pozivu za proslavu “zbog toga što su se Srbi nebratski zahvalili za usluge Hrvata branitelja”. Srbi prečani se, sa svoje strane, pozivaju na zapostavljenost Srba u Hrvatskoj nakon 1918. godine.

U takvoj situaciji provodi se upravna podjela zemlje na 33 oblasti. Njome je, piše Višnjić, trebalo razbiti separatističke oblasti u Kraljevini, među kojima je Hrvatska najtvrdva. No, autor ne postavlja važno pitanje: otkuda tako snažan separatizam u tek nastaloj državi za koju su se zalagale sve političke opcije u

Hrvatskoj, ne jednakom žestinom i ne na isti način, a kojoj se 1918. nije protivio ni Radić, ali jest načinu ujedinjenja. Primorsko-krajiška oblast sa sjedištem u Karlovcu skrojena je prema Pribičevićevoj izbornoj bazi, a "oblast rođena iz sukoba postat će prvo mjesto suradnje radićevaca i pribičevićevaca". Bio je to prostor kojim je dominirala Pribičevićeva stranka, ali je upitno koliko je vlada-la. Mnogi načelnici bili su članovi stranke, ona je (zahvaljujući i Pribičevićevoj poziciji u vladi) odlučivala o rasporedu učitelja pa je politički angažirane učitelje Hrvate po kazni premještala i time, u pravilu, stvarala još veće probleme. Istovremeno to je i područje na kojem su pripadnici Pribičevićeve stranke izloženi nečemu što Višnjić naziva "kapilarnim terorom" HRSS-a (uništavanje uroda, paljenje štala). Kompleksnost jugoslavenske politike sredinom dvadesetih vidi se iz divergentnosti političkih ciljeva. Pribičević je za čisti građanski model, piše autor, "Hrvat mora biti jednak Srbinu u pravima i dužnostima, bez dodatnih kolektivnih prava". No, takva politika nije funkcionirala od samog nastanka države. Njegov brat, Valerijan Pribičević, izlaz vidi u savezu radikala i samostalaca. Takav je savez često tvorio vladu i bio neuspješan u rješavanju temeljnog državnog pitanja. Radikali polako počinju razmišljati o amputaciji, ako ne ide drugačije. HRSS je za republiku, nasuprot monarhije, ali je sredinom desetljeća u krizi koju je, jednim od brojnih taktičkih salta, izazvao Radić odlaskom u Rusiju i učlanjenjem stranke u Seljačku internacionalu zbog čega je i njegova stranka bila na udaru Obznane.

Sukobi su stalni, posebno se ističu sukobi nacionalističkih omladina (Orjune i Hanaoa), živi se u državi u kojoj, barem na razini Primorsko-krajiške oblasti, svatko biva proganjan i progonitelj. Radić se uzda u masovnost podrške svojoj politici, ostali u poluge moći koje imaju jer su na vlasti. U takvoj konstelaciji snaga i takvom stanju policija postaje veoma važan politički faktor. Ona je prema autoru, možda i jedini sustav koji nastoji funkcionirati profesionalno, ali je daleko od organizacije koja nema problema. Na obične policajce teško se osloniti (iako se kadar naslijeden iz Austro-Ugarske pokazao začuđujuće profesionalnim i lojalnim režimu), žandarmerije je premalo, novaca za doušnike nikad dovoljno, a fokusiranost policije na komuniste, tada objektivno slabu političku grupaciju u ilegali, pretjerana.

Brutalnost politike na nevelikom prostoru Primorsko-krajiške oblasti manifestirala se na parlamentarnim izborima 1925. godine. U Slunju vlast odlučuje Ruse doseljene nakon Oktobarske revolucije upisati u birački spisak ne bi li povećala svoje, a smanjila šanse HRSS-a. Tu odluku, odnosno manipula-

ciju, sabotira nadležni državni činovnik, pritajeni pristaša HRSS-a. Predizborni skup Trumbičeve Hrvatske zajednice rastjerala je policija, na zadovoljstvo prvog policajca Zagreba, sposobnog, moćnog i nasilju sklonog Janka Bedekovića, “redari nisu upotrebili ni vatreno ni hladno oružje, već sa uspjehom samo kundak”. Brojna su zastrašivanja, prijetnje, na izborni dan je u Petrinji ubijen samostalac Jovo Popović, ubili su ga pristaše HRSS-a. Najkasnije nakon tih izbora Pribičević je morao shvatiti da je njegov politički svijet, a to je manje-više svijet krajine, odrezan i da je to njegov politički kraj u ulozi kakvu je imao do tada, smatra autor. Dominantnu političku ulogu preuzima kralj Aleksandar koji je do tada djelovao iz drugog plana. On će svojom koncepcijom jugoslawenstva (kao integralnog i unitarnog) Pribičeviću dodatno suziti prostor za političko djelovanje i usmjeriti ga prema Radiću.

Posljedično su iz vlasti eliminirani najborbeniji zagovornici narodnog jedinstva, odnosno jugoslawenstva, kod SDS-a se razvija osjećaj napuštenosti, Srbija ostaje bez svoje “političke vojske” u Hrvatskoj, a nakon sporazuma dvo-
ra i Radića i stvaranja RR vlade, “sljedećih 40 godina, politički centar za glavnu kolonu Srba u Hrvatskoj, samostalsko-komunističku, postat će Zagreb, a prestat i biti Beograd”. Bit će to velika i dramatična promjena za političke vođe i politiku prečanskih Srba. Na neki način, oni će se vratiti kući, u svoju bazu (u svakom pogledu), ali omraženi kako zbog svoje uloge u državnoj vlasti do 1925. tako i zbog sve više plamtećeg antisrpsstva među hrvatskim političarima što se manifestira i na terenu, među običnim ljudima. U rasulu jugoslawenske politike od sredine dvadesetih godina, koje se manifestira u neuspjehu uspostave doista funkcionalne države bez obzira na sve pokušaje s različitim vladama, Višnjić vidi uzrok događaja koji će u NDH dovesti do katastrofe i ustaškog genocida nad Srbima. To je vrijeme kada slabe sve relevantne stranke. Radić zbog svog izleta u Rusiju, a potom, nakon ulaska njegove stranke i njega u vladu i zato što će se vidjeti da kao ministri uglavnom ništa bitno ne mogu riješiti zbog čega se pojačano okreću nacionalom kao osnovu očuvanja dominacije nad hrvatskim društvom, a “neuspjehe u društvenom napretku nadoknađuju onim u nacionalnom”. Pribičević i njegova stranka, amputirani iz Beograda i od Beograda, slabi, a nakon smrti Nikole Pašića definitivno slabe i radikali koje Višnjić uspoređuje s praznom ljušturou. Na izborima 1927. samostalni demokrati shvatili su kolika im je realna snaga: osvojili su 23 mandata (jedan više nego 1925.), ali ne mogu probiti Radićev bedem u Hrvatskoj, niti prodrijeti u radikalnu Srbiju. U takvoj situaciji Pribičević se okreće Radiću i njih

dvojica u jesen 1927. stvaraju Seljačko-demokratsku koaliciju. Umjesto Radića, glavna meta samostalnih demokrata postaju radikali. Srbi u Hrvatskoj time definitivno postaju treći politički faktor u zemlji iako će se i dalje pokušavati nametnuti kao nositelji projekta zajedničke države. Seljačko-demokratsku koaliciju Višnjić ocjenjuje kao "Svetozarevu potpunu političku kapitulaciju". U to vrijeme, dijelom zbog općeg stanja u državi, dijelom i zbog SDK (od koje polako otpadaju radikalna krila, isprva od samostalaca, kasnije od HSS-a) ekstremisti, komunisti s jedne, frankovci, buduće ustaše, na drugoj strani političkog spektra jačaju svoj utjecaj.

Za Višnjića je 1928. godina preokreta kako u jugoslavenskim tako i u hrvatsko-srpskim odnosima, a "žestina svađe iz 1928. godine porodila je negativnom energijom rezultate s višedecenijskim trajanjem". U toj "žestini svađe" atentat u Narodnoj skupštini na hrvatske zastupnike i smrt Stjepana Radića od posljedica atentata za Višnjića nije neočekivan događaj, a nakon njega je stanje bilo još i gore.

Uvođenje šestojanuarske diktature je kraj demokracije i kraljev pokušaj uspostave nečega što Višnjić uspoređuje s ruskim monarhijskim modelom. Aleksandar je uveo integralno jugoslavenstvo odozgo, u formi vlastite diktature, a posljedica toga je uništenje "jugoslavenske građanske politike". U takvom političkom okružju za Pribičevića više nije bilo mjesta. Svu plitkoću, neukorijenjenost sistema i države Višnjić je lapidarno sažeo u tvrdnju da se narod lako rastao od parlamentarne demokracije kao što će se, nešto kasnije, lako odreći i monarhije.

U Višnjićevoj, ne samo zbog kuta gledanja, vrijednoj analizi političkih zbivanja koja su dovela zapravo do ustavnog sloma prve Jugoslavije u siječnju 1929. godine nedostaje jedan bitan moment, a to je doprinos Pribičevića tome. Njega Višnjić postavlja kao realista po pitanju ideje države i načina na koji bi ona trebala funkcionirati (ograničenog u realizaciji i jednog i drugog, bez obzira na nemale dionice na vlasti i udio u vlasti). Pitanje je koliko je Pribičevićeva politika bila antagonistička, sukobna, zasnovana na tvrdoj, nefleksibilnoj varijanti jugoslavenske ideje u vremenu u kojem se konstituiranje nacija, pa tako i hrvatske, itekako poodmaklo. On je bio u različitim vladama, na različitim pozicijama (pa i izvan vlada), ali je njegova politika bila tvrdo na unitarnoj i centralističkoj osnovi.

Nadalje, je li to bila jedina politika koja je mogla osigurati funkcionalan jugoslavenski okvir, jesu li separatističke ideje shvatljive? Koliko je svojom

politikom Pribićević doprinosio separatističkoj politici koja dominira među Hrvatima? Višnjićevu knjigu nikako se ne treba čitati kao povijesnu sintezu prvog desetljeća Kraljevine SHS. U njoj nedostaju Slovenija, Bosna i Hercegovina sa svime što su pridodavale složenim odnosima. To i nije bio autorov cilj: njegov je cilj bio analizirati politiku i političara koji je dominirao među prečanskim Srbima, dosege i neuspjehe te politike.

Knjiga je, kao i prethodna, višeslojna. Cijelo to prvo desetljeće promatra kao razdoblje neuspjeha koji su trasirali put u katastrofu. Politički akteri bili su nedorasli da bi uspostavili funkcionalan državni okvir, istovremeno nesposobni pokrenuti i(li) provesti bilo kakve zamašnije društveno-modernizacijske procese. Modernizacija je, gdje je i bilo, bila sporadična, spora i nedostatna.

Nemala vrijednost i ove knjige Čedomira Višnjića su etnografski pasazi zasnovani na izvorima. U najvećoj se mjeri odnose na Primorsko-krajišku oblast. Podsjećaju na glasovito djelo nastalo krajem tridesetih godina "Kako živi narod" Rudolfa Bičanića, s tom razlikom što su kod Višnjića u fokusu Srbi, posebno oni koji žive na selu. A to je selo ekstremno siromašno, zaostalo, u njemu se masovno živi u konkubinatu (jer sveštenici nisu naročito omiljeni, a ljudi nemaju novaca da plaćaju crkvene usluge poput sklapanja braka), broj izvanbračne djece u nevelikim općinama mjeri se u stotinama, alkoholizam je uobičajena, normalizirana pojava, od zaraznih bolesti najraširenije su tuberkuloza (povezana s uvjetima života) i lues (povezan s načinom života). Položaj je žene grozan, seoskog učitelja tek nešto malo manje loš. U tim pasazima Višnjić gotovo sve prepušta izvorima. Za njega kao autora dovoljno je da se izmakne sa strane, naturalizam onodobnih izvještaja dovoljno je upečatljiv. A koliko je Primorsko-krajiška oblast bila zaostala vidi se iz popisa "transportne snage", korisnika prometnica u njoj: 85.000 grla tegleće stoke (uglavnom volovi), 145 automobila, 47 teretnih automobila i 36 motocikala. Višnjić pišući o školstvu, crkvi, zdravstvu, prehrani, upravi, policiji daje kroki onodobnog društva.

Stave li se dvije knjige o dvadesetim godinama 20. stoljeća u kontekst autorovog opusa ("Kordunaški proces", "Partizansko ljetovanje", "Vreme sporta i rasonode") može se zaključiti da Višnjić piše povijest Srba u Hrvatskoj, zasad do kraja sedmog desetljeća. Vrijednost je tih knjiga i to što tematski nisu ograničene samo na političku povijest, a kada je riječ o njoj ne zadržavaju se samo na "visokoj" politici. Njegovi ekskursi u, široko shvaćeno, socijalne teme važni su ne samo kao prikaz onodobnog života, nego i kao kontekst koji je politiku često barem dijelom određivao. Višnjić ne piše klasičnu sintezu, za

to nedostaje primjerice više podataka koji se tiču ekonomske povijesti, ali to nije prigovor autoru. Iz njegovog se dijela, o onim razdobljima kojima se bavio, mogu razabrati magistralni tokovi povijesti Srba u Hrvatskoj; povijest suradnje s dominantnom političkom opcijom među Hrvatima, ali i povijest antagoniziranja, dileme o odnosu spram Hrvatske i Jugoslavije iz čega, pak, proizlazi kompleksan i kompliciran odnos prema Srbiji koji je varirao od oduševljenja do razočaranja i izgubljenih iluzija.

Također valja istaknuti i autorov stil, za standarde hrvatske historiografije i povijesne publicistike neobično pitak. Višnjićevo pero nije uštogljeno. Posljedica toga je svojevrсна filmičnost teksta (ne samo u “Dvadesetim”), pojedini dijelovi asociraju na triler, a autoru mjestimično (pa i prilikom naizgled pukog citiranja izvora) ne manjka duhovitosti.

Višnjic svojim dvotomnim “Dvadesetima” daje svježinu obrade prvog desetljeća zajedničke jugoslavenske povijesti. Njegov kut gledanja, rakurs analize i interpretacija u nemaloj su mjeri novum pa bi autora trebalo potaknuti da “Dvadesete” produži i u sljedeće desetljeće jugoslavenske države.

Tihomir Ponoš